

KS. GRZEGORZ SZAMOCKI

Wydział Historyczny
Uniwersytet Gdański

Wielkoizraelska perspektywa tożsamości Judy w Pwt 11,29-30

Streszczenie: Pwt 11,29-30 jest przykładem biblijnego tekstu, który intryguje interpretatorów ze względu na swoje miejsce w kontekście i treść. Polecenie sprawowania rytuału błogosławieństwa i przekleństwa na górach Samarii oraz powiązanie tych gór z terenem Arabi, z Gilgal, i równocześnie z dębami More, rodzi problem w zrozumieniu biblijnego przekazu. W podejmowaniu próby jego rozwiązania konieczne jest uwzględnienie historycznego stawania się aktualnego tekstu Księgi Powtórzonego Prawa.

Badania egzegetyczne nad Pwt 11,29-30 pozwalają wnioskować, że tekst ten jest owocem pracy redakcyjnej, prowokowanej przez troskę o narodowo-religijną tożsamość Judejczyków okresu powygnaniowego. W podejmowanych w tym kontekście opracowaniach biblijnego tekstu znalazła swoje odzwierciedlenie konfrontacja pomiędzy żywymi wówczas koncepcjami postrzegania i wyrażania przynależności mieszkańców Judy do jednego narodu i do ludu JHWH.

Słowa kluczowe: Stary Testament, Księga Powtórzonego Prawa, redakcja tekstu biblijnego, tożsamość

Wprowadzenie

W Pwt 11,29-30 w usta Mojżesza zostały włożone słowa polecające Izraelitom ogłoszenie błogosławieństwa na górze Garizim i przekleństwa na górze Ebal (11,29). Po tym poleceniu jest dopowiedzenie, że góry te znajdują się „za Jordanem, za drogą na zachodzie, w ziemi Kananejczyków mieszkających w Arabie, naprzeciw Gilgal, niedaleko dębów More” (11,30).

W związku z tymi informacjami mogą się rodzić wątpliwości i pytania: Dlaczego rytualne czynności błogosławieństwa i przekleństwa, znane jako motywy przymierza, mają być dokonywane akurat na górach Samarii – Garizim i Ebal a nie w jednym „miejscu, które wybierze JHWH” (*bammāqôm* ^a*šer-yīabhar yhw*), co jest z naciskiem wskazywane w Pwt 12,14? Dlaczego góry Garizim i Ebal są wiązane geograficznie z dębami More oraz z Arabą i Gilgal, które według innych wzmianek znajduje się nad Jordanem w pobliżu Jerycha? Udzielenie odpowiedzi na te pytania jest celem niniejszego studium.

1. Uwagi geograficzno-historyczne do Pwt 11,29-30

Według Pwt 11,29 Izraelici mieli ogłosić błogosławieństwo na górze Garizim a na górze Ebal przekleństwo: „Gdy Pan, Bóg wasz, wprowadzi was do ziemi, którą idziecie posiadać, oglosicie błogosławieństwo na górze Garizim, a przekleństwo na górze Ebal”. To polecenie Mojżesza jest powtórzone jeszcze raz w Pwt 27,12-13: ¹² „Gdy przekroczycie Jordan, staną na górze Garizim, by błogosławić lud: Symeon, Lewi, Juda, Issachar, Józef i Beniamin. ¹³ A na górze Ebal staną, by przeklinać: Ruben, Gad, Aser, Zabulon, Dan i Nefłali”. Natomiast Joz 8,33-35 wspomina o jego wykonaniu pod kierunkiem Jozuego: ³³ „Następnie cały Izrael i jego starsi, ... stanęli po obu stronach arki, ... połowa po stronie góry Garizim, a druga połowa po stronie góry Ebal, jak już uprzednio zarządził Mojżesz, sługa Pana, aby pobłogosławić lud Izraela. ³⁴ Następnie Jozue odczytał wszystkie słowa Prawa, błogosławieństwo i przekleństwo, ...”.

Góra Garizim (881 m) i góra Ebal leżą w niewielkiej odległości od siebie na terytorium, które w latach 931-722 przed Chr. stanowiło część północnego Królestwa Izraela. W dolinie pomiędzy Garizim i Ebal było kiedyś miasto Sychem. Znaleźiska archeologiczne wskazują, że już w okresie chalkolitu (4500-3200 r. przed Chr.) istniała tam osada. O Sychem wspominają teksty egipskie z XIX w. przed Chr. Tradycja biblijna wiąże Sychem już z Abrahamem i Jakubem, którzy mieli tam doświadczyć ukazania się Boga oraz zbudować dla Niego ołtarz (Rdz 12,6-7; 33,18-20)¹. Po śmierci Salomona i podziale jego królestwa Sychem zostało pierwszą stolicą Państwa Północnego (1Krl 12,25). W swej historii odgrywało ważną rolę polityczną, gospodarczą i religijną. Na znaczeniu straciło w okresie powygnaniowym (po 539 r. przed Chr.). Dzisiaj można oglądać odkryte przez archeologów ruiny Sychem zwane *Tell Balata*, znajdujące się w obrębie miasta, któremu Arabowie nadali nazwę Nablus².

Niektóre wypowiedzi biblijne sugerują, że w środowisku izraelskim górze Garizim przypisywano wyjątkową rolę już w okresie przedmonarchicznym. W Księdze Sędziów (9,39) została określona po hebrajsku jako *ṭabbûr hā`āreš*, co można tłumaczyć jako „centrum kraju” lub za przekładem Septuaginty „pępek ziemi” (*ho omphalos tēs gēs*)³.

W roku 722 r. przed Chr. Asyryjczycy podporządkowali sobie Północne Królestwo - Izraela. Zburzyli jego ówczesną stolicę Samarię, a znaczną część jego miesz-

¹ Y. Aharoni, *The Land of the Bible. A Historical Geography*, Philadelphia 1979, s. 60; H. Haag, „Sichem”, w: *Bibel-Lexikon*, red. H. Haag, Einsiedeln 21968, s. 1582-1583; L.E. Toombs, „Shechem”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 1174-1186; F.V. Reiterer, „Sichem”, w: *Herders Neues Bibellexikon*, wyd. F. Kogler, red. R. Egger-Wenzel – M. Ernst, Freiburg im Breisgau 2008, s. 691-692.

² O. Kessler, *Excavations Done at Former Israelite Capital Shechem* (<http://www.jpost.com/National-News/Excavations-done-at-former-Israelite-capital-Shechem> [27.07.2017])

³ Np. J.K. Lott, „Gerizim, Mount”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 993.

kańców deportowali w głąb swojego imperium. Na ich miejsce sprowadzili syryjsko-mezopotamskich kolonistów, którzy wymieszali się z rdzenną ludnością. Wielu spośród nich zaczęło czcić Boga Izraela – JHWH (2Krl 17,24-33). Pojawiły się synkretystyczne formy religijne. Powstała narodowa i religijna mieszanka (*mixtum samaritanum*)⁴.

W r. 587 Babilończycy zburzyli Jerozolimę ze świątynią. Przestało istnieć także Królestwo Południowe – Juda. Część ludności została deportowana do Babilonii. Gdy w 539 r. władzę na Bliskim Wschodzie przejęli Persowie, dla uprowadzonych Judejczyków pojawiła się możliwość powrotu do ojczyzny. Wielu z nich z niej skorzystało, marząc o nowym, zgodnym z Torą, życiu w Ziemi Obiecanej. Sytuacja polityczna oraz troska o narodową i religijną tożsamość sprawiły, że Judejczycy weszli w konflikt z Samarytanami, czyli potomkami swoich pobratymców z Północy. Owi Samarytanie na górze Garizim zbudowali własną świątynię. Dla nich góra Garizim była górą świętą i miejscem wybranym przez JHWH. Według Józefa Flawiusza świątynię na górze Garizim zburzył Jan Hirkan, etnarcha Judei z dynastii hasmonejskiej, w 107 r. przed Chr. (Ant 13,9,1; BJ 1,2,6)⁵.

Joz 8,30-35 podaje, że na górze Ebal Jozue wykonał polecenie Mojżesza dotyczące ceremonii ogłoszenia błogosławieństwa i przekleństwa. Tam również zbudował ołtarz i na kamiennych tablicach sporządził odpis Prawa. Pod koniec XX wieku archeolodzy odkryli na górze Ebal, w miejscu nazwanym al-Burnat, pozostałości zasiedlenia z początków XII w. przed Chr., które mogą świadczyć, iż Ebal pełniła w tym czasie także funkcję kultową⁶.

Pwt 11,30 lokalizuje górę Garizim i Ebal „w ziemi Kananejczyków, mieszkających w Arabie, naprzeciw Gilgal, obok dębów More”. W Starym Testamencie „Ara-

⁴ A. Schoors, *Die Königreiche Israel und Juda im 8. und 7. Jahrhundert v. Chr. Die assyrische Krise* (Biblische Enzyklopädie; 5), Stuttgart 1998, s. 94-95; K.R. Veenhof, *Geschichte des Alien Orientis bis zur Zeit Alexanders des Großen* (Grundrisse zum Alten Testament. Das Alte Testament Deutsch - Ergänzungsreihe; 11), Göttingen 2001, s. 251-256; G. Szamocki, „Ebal – święta góra Izraelitów?”, w: *Gdańskie teki turystyczno-krajoznawcze, t. 1: Z turystyką przez wieki*, red. A. Łysiak-Łatkowska – K. Lewalski, Gdańsk 2016, s. 15.

⁵ Np. P. Sacchi, *The History of the Second Temple Period*, London - New York 2000, s. 152-159; M. Sasse, *Geschichte Israels in der Zeit des Zweiten Tempels. Historische Ereignisse – Archäologie – Sozialgeschichte – Religions- und Geistesgeschichte*, Neukirchen-Vluyn 2004, s. 85-92; H. Donner, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen. Teil 2: Von der Königszeit bis zu Alexander dem Großen. Mit einem Ausblick auf die Geschichte des Judentums bis Kochba* (Grundrisse zum Alten Testament, 4/2), Göttingen 2008⁴, s. 469-471.

⁶ A. Zertal, „Has Joshua's Altar Been Found on Mt. Ebal?”, *Biblical Archaeology Review* 11/1 (1985), s. 26-43; A. Zertal, „An Early Iron Age Cultic Site on Mount Ebal”, *Tel Aviv* 13-14 (1986-1987), s. 105-165; M. Machlin, *Joshua's Altar: The Dig at Mount Ebal*, New York 1991; A. Zertal, „Ebal, Mount”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 255-258; R.K. Hawkins, *The Iron Age I Structure on Mt. Ebal. Excavation and Interpretation* (Bulletin for Biblical Research Supplement, 6), Winona Lake, Indiana 2012; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband: 4,44-11,32* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012, s. 1064; H.V. Kieweler, „Ebal”, w <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16747/> [22.03.2015]; G. Szamocki, „Ebal – święta góra Izraelitów?”, s. 17-19.23-24.

ba” jest w większości przypadków nazwą geograficzną doliny Jordanu, rozciągającą się od Jeziora Galilejskiego do południowego krańca Morza Martwego. Gilgal natomiast jest znane przede wszystkim jako miejsce położone w Arabie, ok. 2 km na północny-wschód od Jerycha, w którym Izraelici rozbili pierwszy obóz po przejściu Jordanu (Joz 3-4). Tam Jozue ustawił dwanaście kamieni wyjętych z Jordanu (Joz 4,20), obrzezał Izraelitów (Joz 5,2-9) i obchodził z nimi pierwszą Paschę w ziemi Kanaan (Joz 5,10-12). W Gilgal lud obwołał królem Saula (1Sm 11,14-15), a kilka wieków później prorocy wytykali Izraelitom praktykowanie w Gilgal bałwochwalstwa (np. Oz 4,15; Am 4,4)⁷.

Na okolice Gilgal nad Jordanem jako miejsce ceremonii ogłoszenia błogosławieństwa i przekleństwa oraz zbudowania ołtarza wskazuje dosyć wyraźnie manuskrypt z qumrańską wersją Księgi Jozuego (4QJoz^a). Informacja, która w tekście masoreckim (TM) znajduje się Joz 8,30-35, w manuskrypcie z Qumran została umieszczona między werselem Joz 5,1, kończącym opis przejścia Jordanu (3,1-5,1), a werselem 5,2, który rozpoczyna wzmiankę o obrzezaniu (5,2-9).

O dębie More (*'elôn môré*) koło Sychem wzmiankuje z kolei Rdz 12,6. W jego pobliżu Abraham „zbudował ołtarz dla JHWH, który mu się ukazał” (Rdz 12,7).

Podane spostrzeżenia i uwagi dotyczące geografii i historii miejsc wzmiankowanych w Pwt 11,29-30 naświetlają przedmiot problemu, który się rodzi przy uważniejszej lekturze tego krótkiego fragmentu. Jako istotny element w poszukiwaniu jego rozwiązania jawi się próba historyczno-krytycznego spojrzenia na tekst Pwt 11,29-30, ze zwróceniem uwagi na jego miejsce w szerszym kontekście literackim.

2. Historia redakcji Księgi Powtórzonego Prawa i miejsce Pwt 11 w szerszym kontekście literackim

Księga Powtórzonego Prawa jest ostatnią księgą Pięcioksięgu, w Biblii Hebrajskiej nazywanego Torą, co tłumaczymy na ogół jako „Prawo”. Księga prezentuje się w zasadzie jako mowa pożegnalna Mojżesza do rodaków, wygłoszona na stepach Moabu, na zakończenie wędrówki przez pustynię, tuż przed przekroczeniem Jordanu i wejściem do Ziemi Obiecanej (Pwt 1,1-5). Tę mowę uznaje się za testament Mojżesza.

Centralną część księgi stanowi zbiór praw nazwany Kodeksem Deuteronomicznym (12-26), który jest postrzegany jako dokument przymierza, zwanego też przymierzem moabskim (*seper hattôrâ* [= *seper habb'eriit*]). Już sama nazwa „Księga Powtórzonego Prawa” (*Deuteronomion* [LXX], *Deuteronomium* [Vg]), nawiązująca do hebrajskiego wyrażenia *mišnê hattôrâ* (17,18; pol. „kopia prawa”), wskazuje na relację księgi do zbiorów prawnych ksiąg poprzedzających (Wj, Kpł), a odniesienia do Jozuego i króla (np. 1,38; 17,18; 31,7) świadczą równocześnie, że Księga Po-

⁷ Np. D.R. Seely, „Arabah”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 1, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 321-323; W.R. Kotter, „Gilgal”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 1022-1024.

wtórzonego Prawa jest mocno zorientowana na to, co po niej następuje (Joz – 2Krl). Powinna być zatem czytana i interpretowana z uwzględnieniem tych powiązań.

Historia powstawania Księgi Powtórzonego Prawa jest długa i skomplikowana. Niektórzy wiążą jej początki z VIII w. z Królestwem Północnym. Za króla Jozjasza (641-609) mogła być pismem programowym dla podjętej przez władcę reformy, mającej ratować tożsamość Judy jako społeczności JHWH („dokument przymierza”). Po upadku Judy - Państwa Południowego w czasie wygnania babilońskiego materiał księgi podlegał kolejnym opracowaniom. Wówczas miałyby ona otrzymać swoje ramy w Pwt 1–11 i 29–34. Następował etapowy rozrost księgi⁸. Zasadna jest teza o jej dwóch deuteronomistycznych redakcjach wygnaniowych. Chodziłoby mianowicie o *redakcję horebową*, ukierunkowaną na odczytanie losu wygnańców w świetle sytuacji ludu Bożego na górze Horeb i zawartego tam przymierza, oraz o *redakcję moabską* (Pwt 1–4 i 29–30), która przeniosła promulgację prawa z góry Horeb na wyżynę Moabu⁹.

Wielkie piętno na kształcie i wymowie Księgi Powtórzonego Prawa odcisnęły prace redakcyjne, które miały miejsce po wygnaniu, w okresie perskim, a może nawet w okresie hellenistycznym. Pracom w tym czasie zawdzięcza się właśnie między innymi Pwt 11,29-30¹⁰. Jest bardzo prawdopodobne, że pod koniec V w. lub nawet w I połowie IV w., wraz z wyodrębnieniem się Pięcioksięgu, pierwotna wersja Księgi Powtórzonego Prawa (Pwt*) została oddzielona od tekstów po niej następujących (Joz – 2Krl [przy koncepcji Enneateuchu] lub tylko Joz [przy koncepcji Heksateuchu]), stając się ostatnią księgą Pięcioksięgu. Nie musiało to jednak wcale oznaczać zakończenia procesu redakcyjnego¹¹.

⁸ Np. G. Braulik, „Das Buch Deuteronomium”, w: *Einleitung in das Alte Testament* (Kohlhammer Studienbücher Theologie; 1,1), red. E. Zenger i in., Stuttgart 2006, s. 143-144; J.C. Gertz, „Tora und vordere Propheten”, w: *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments* (UTB 2745), red. J.C. Gertz, Göttingen 2006, s. 240-252; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Erster Teilband: 1,1-4,43* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012, s. 62-230.

⁹ Tak E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Erster Teilband*, s. 238-256; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband*, s. 1065-1067.

¹⁰ Np. G. Braulik, „Das Buch Deuteronomium”, s. 146; R.J. Bantch, „Holy Seed. Ezra 9-10 and the Formation of the Pentateuch”, w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 525-526.539-540; S. Japhet, „What May Be Learned from Ezra–Nehemiah about the Composition of the Pentateuch?” w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 560; C. Levin, „The Pentateuch. A Compilation by Redactors”, w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 587.

¹¹ Np. H-C Schmitt, *Arbeitsbuch zum Alten Testament. Grundzüge der Geschichte Israels und der alttestamentlichen Schriften*, Göttingen 2005, 236-239; J.C. Gertz, „Tora und vordere Propheten”, 249-251; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Erster Teilband*, s. 255-256.

3. Pwt 11,29-30 świadectwem troski o tożsamość powygnaniowej Judy

W środowisku judejskim okresu powygnaniowego żywe było pytanie o tożsamość potomków Jakuba. Kto jest prawdziwym Izraelitą? Kto jest spadkobiercą Bożych obietnic? Była to wewnątrzjudejska dyskusja zwłaszcza pomiędzy reprezentantami diaspory, którzy powrócili z wygnania, i mieszkańcami kraju, którzy na wygnaniu nie byli. Dotyczyła ona także zakresu terytorialnego „ziemi Izraela” (*'eres yiśrā'el*). W tę debatę włączyli się powygnaniowi redaktorzy świętych tekstów.

Do głosu doszła koncepcja teologiczna autorów /redaktorów Heksateuchu, nawiązująca do wygnaniowej deuteronomistycznej redakcji moabskiej, w której Sychem jest centralnym miejscem kultu wczesnego Izraela oraz miejscem zawarcia przymierza (Joz 24). Jest to ideał wielkoizraelski, zgodnie z którym ziemia Izraela obejmuje również terytorium Samarii – z Sychem oraz Garizim i Ebal. Autorzy /redaktorzy Pięcioksięgu wyrażali z kolei małojudejską koncepcję tożsamości. Ona nawiązywała do wygnaniowej redakcji horebowej i zamykała terytorium ziemi Izraela w granicach prowincji Jehud. Świadectwo takiego punktu widzenia jest dostrzegalne między innymi w literackich warstwach pamiętnika Nehemiasza (Ne 1–7; 12–13). Te dwie koncepcje konkurowały ze sobą aż do początków III w., gdy ostatecznie więcej uznania zdobyła małojudejska koncepcja tożsamości znana z Pięcioksięgu¹². Materiał Pięcioksięgu, który również po oddzieleniu go od tekstów następujących doświadczał kolejnych ingerencji literackich, zachował także ślady konfrontacji z IV w. owych dwóch koncepcji tożsamości.

Przy takim postrzeganiu procesu redakcji pierwszych ksiąg Biblii z dużym stopniem uznania należy się odnieść do tezy, że to właśnie autorzy postpentateuchowej redakcji są odpowiedzialni za wypowiedź w Pwt 11,29-30. Tę redakcyjną interwencję można objaśnić następująco:

- a. Po oddzieleniu Księgi Jozuego od Pięcioksięgu przeniesiono elementy opowiadania o zawarciu przymierza przez Jozuego w Sychem (Joz 24) do Księgi Powtórzonego Prawa, dokładnie w Pwt 11,29-30 i 27,1-26. Stąd w Pwt 11,29 mamy wzmiankę o ogłoszeniu błogosławieństwa na górze Garizim i przekleństwa na górze Ebal.
- b. Pwt 11,30 umiejscawia Garizim i Ebal, z ogłoszeniem błogosławieństwa i przekleństwa, nad Jordanem – w ziemi Kananejczyków mieszkających w Arabie, naprzeciw Gilgal. Jest to fikcja literacka bazująca na objaśnieniu Pwt 11,29 w połączeniu z Pwt 27,12-13 (Gdy przekroczycie Jordan, staną na górze Garizim, by błogosławić lud..., a na górze Ebal, by przeklinać”). W ten sposób Samaria została powiązana z Prawem Pięcioksięgu, z Torą (Pwt 27). Jest to świadectwo obecności i żywotności wielkoizraelskiego ideału tożsamości judejskiej. Innymi słowy, przeniesienie Garizim i Ebal nad

¹² E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Erster Teilband*, s. 251-2; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband*, 1064-1068; J.J. Krause, “Hexateuchal Redaction in Joshua”, *Hebrew Bible and Ancient Israel* 6/2 (2017), s. 181-202.

Jordan było na usługach wyrażenia koncepcji wielkoizraelskiej.

W wypowiedzi z Pwt 11,30, która przeniosła Garizim i Ebal nad Jordan, można widzieć korektę antysamarytańską słów Mojżesza z 11,29, łączących z tymi górami nakazany obrzęd błogosławieństwa i przekleństwa. Antysamarytańskim akcentem może też być przeniesienie nad Jordan dębów More.

- c. Skoro jednak dęby More koło Sychem są związane z Abrahamem (Rdz 12,6), to w Pwt 11,30 chodzi raczej o to, aby wielkoizraelski ideał judejskiej tożsamości został powiązany z autorytetem Abrahama, otrzymał abrahamowe uzasadnienie.

Góra Garizim i Ebal w Pwt 11,29-30, poprzez zamazanie ich lokalizacji, zostały wyniesione do rangi symbolu. W ten sposób w Pwt 11,29-30 odzwierciedla się równocześnie:

- a) judejskie prawo do Samarii jako integralnej części Izraela;
- b) zdystansowanie się od kultu samarytańskiego na Garizim.

Podsumowanie

Proces formacji ksiąg biblijnych Starego Testamentu był długi i skomplikowany. Wpływ na ich formę i treść miały kolejne redakcje. Te wynikały z uwarunkowań historycznych, nurtów i tendencji religijnych, społecznych i politycznych oraz związanych z tym wszystkim potrzeb.

Księga Powtórzonego Prawa jest w tym względzie szczególnym przykładem. Potwierdzeniem jej roli jest jej miejsce w kanonie Biblii Hebrajskiej i powiązania z materiałem innych ksiąg.

Pwt 11,29-30, jako owoc najpóźniejszych prac redakcyjnych (IV – III w. przed Chr.), jest świadectwem, iż bardzo ważnym motorem i kryterium redakcyjnych zmian i uzupełnień była służba zdefiniowaniu narodowo-religijnej tożsamości. Za każdym razem chodziło o wyraz wiary w Boga JHWH, Jego obecność i moc błogosławieństwa. Ideał tożsamości proklamowany przez autorów i redaktorów tych tekstów, miał się stawać również ideałem ich adresatów.

Wypowiedź z Pwt 11,29-30 określa judejską tożsamość jako postawę nacechowaną przeświadczeniem o miłości i wierności Boga, który, jak poprzysiągł, dał swojemu ludowi całą ziemię Kanaan.

Literatura

- Aharoni, Y., *The Land of the Bible. A Historical Geography*, Philadelphia 1979.
- Bautch, R.J., „Holy Seed. Ezra 9-10 and the Formation of the Pentateuch”, w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 523-542.
- Braulik, G., „Das Buch Deuteronomium”, w: *Einleitung in das Alte Testament* (Kohlhammer Studienbücher Theologie; 1,1), red. E. Zenger i in., Stuttgart 2006, s. 136-155.
- Donner, H., *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen. Teil 2: Von der Königszeit bis zu Alexander dem Großen. Mit einem Ausblick auf die Geschichte des Judentums bis Kochba* (Grundrisse zum Alten Testament, 4/2), Göttingen 2008.
- Gertz, J.C., „Tora und vordere Propheten”, w: *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments* (UTB 2745), red. J.C. Gertz, Göttingen 2006, s. 187-302.
- Haag, H., „Sichem”, w: *Bibel-Lexikon*, red. H. Haag, Einsiedeln 1968, s. 1582-1583.
- Hawkins, R.K., *The Iron Age I Structure on Mt. Ebal. Excavation and Interpretation* (Bulletin for Biblical Research Supplement; 6), Winona Lake, Indiana 2012.
- Japhet, S., „What May Be Learned from Ezra–Nehemiah about the Composition of the Pentateuch?” w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 543-560.
- Kessler, O., *Excavations Done at Former Israelite Capital Shechem* (<http://www.jpost.com/National-News/Excavations-done-at-former-Israelite-capital-Shechem> [27.07.2017]).
- Kieweler, H.V., „Ebal”, w: <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16747/> [22.08.2017].
- Kotter, W.R., „Gilgal”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 1022-1024.
- Levin, C., „The Pentateuch. A Compilation by Redactors”, w: *The formation of the Pentateuch. Bridging the Academic Cultures of Europe, Israel, and North America* (Forschungen zum Alten Testament; 111), red. J.C. Gertz i in., Tübingen 2016, s. 579-587.
- Lott, J.K., „Gerizim, Mount”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 993.
- Machlin, M., *Joshua's Altar: The Dig at Mount Ebal*, New York 1991.
- Otto, E., *Deuteronomium 1-11. Erster Teilband: 1,1-4,43* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012.
- Otto, E., *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband: 4,44-11,32* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012.
- Reiterer, F.V., „Sichem”, w: *Herders Neues Bibellexikon*, wyd. F. Kogler, red. R. Egger-Wenzel – M. Ernst, Freiburg im Breisgau 2008, s. 691-692.
- Sacchi, P., *The History of the Second Temple Period*, London - New York 2000.
- Sasse, M., *Geschichte Israels in der Zeit des Zweiten Tempels. Historische Ereignisse – Archäologie – Sozialgeschichte – Religions- und Geistesgeschichte*, Neukirchen-Vluyn 2004.
- Schmitt, H-C, *Arbeitsbuch zum Alten Testament. Grundzüge der Geschichte Israels und der alttestamentlichen Schriften*, Göttingen 2005.
- Schoors, A., *Die Königreiche Israel und Juda im 8. und 7. Jahrhundert v. Chr. Die assyrische Krise* (Biblische Enzyklopädie; 5), Stuttgart 1998.
- Seely, D.R., „Arabah”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 1, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 321-323.
- Szamocki, G., „Ebal – święta góra Izraelitów?”, w: *Gdańskie teki turystyczno-krajoznawcze, t. 1: Z turystyką przez wieki*, red. A. Łysiak-Łatkowska – K. Lewalski, Gdańsk 2016, s. 13-24.
- Toombs, L.E., „Shechem”, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 1174-1186.

- Veenhof, K.R., *Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Großen* (Grundrisse zum Alten Testament. Das Alte Testament Deutsch - Ergänzungsreihe; 11), Göttingen 2001.
- Zertal, A., „Has Joshua’s Altar Been Found on Mt. Ebal?“, *Biblical Archaeology Review* 11/1 (1985), s. 26-43.
- Zertal, A., „An Early Iron Age Cultic Site on Mount Ebal“, *Tel Aviv* 13-14 (1986-1987), s. 105–165.
- Zertal, A., „Ebal, Mount“, w: *Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 255-258.

The Greater-Israel Perspective of Judah’s Identity in Deut. 11,29-30

Summary: Deut. 11, 29-30 is an example of a biblical text that intrigues interpreters because of its place in context and content. The command to perform the ritual of blessing and cursing on the mountains of Samaria and the connection of these mountains with the territory of Arabah, with Gilgal, and simultaneously with the oaks of More, raises a problem in understanding the biblical message. In its solution, it is necessary to take into account the historical becoming of the current text of the Book of Deuteronomy.

Exegetical examinations of Deut. 11,29-30 allow us to conclude that this text is the fruit of editorial work, provoked by concern for the national-religious identity of the Judean people in the post-exilic period. In editorial revisions of biblical texts undertaken in this context, the confrontation between the different vivid concepts of perceiving and expressing the belonging of the inhabitants of Judah to one nation and to the people of JHWH was reflected.

Keywords: Old Testament, Deuteronomy, redaction of the biblical text, identity